

УДК 655.51(477-25) НТУУ «КПІ»

Лоза Г. І.,

завідувач видавничо-поліграфічної лабораторії Видавничо-поліграфічного комплексу «Політехніка» Національного технічного університету України «КПІ»

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕНЗУВАННЯ ЯК СВДЧЕННЯ СТАНУ ВИМОГ ДО ТЕХНІЧНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ В ПЕРІОД 1949–1975 рр.

Простежено особливості організації видання технічної навчальної літератури КПІ на прикладах рецензій професорсько-викладацького складу, розглянуто та проаналізовано висновки рецензентів в окремі періоди, що дає змогу відтворити послідовність і спадкоємність процесів, які мають значний вплив на видання навчальної літератури у вищому технічному навчальному закладі.

Ключові слова: автор, рецензія, рецензент, навчальна технічна література, навчальне видання.

Постановка проблеми. Підготовка навчальної літератури — це не просто написання тексту відповідно до програми, педантичний виклад відомостей із галузі науки й техніки для вивчення студентами у вишах, а передовсім — ретельна й цілеспрямована праця рецензентів, які надають рекомендації досвідченому викладачеві до написання якісного підручника. Серед аналітичних матеріалів (експертний висновок, анотація) найпоширенішою вважається рецензія на рукопис (попередня експертиза на навчальні та наукові твори).

Перш ніж досліджувати особливості рецензування КПІ, а також розглядати рецензію як документ, доцільно окреслити саме значення цього терміна. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення: рецензія — це стаття, що аналізує та оцінює який-небудь твір, критичний розбір твору, праці з метою рекомендації їх до друку, захисту та ін. [1, с. 1218]. Відомий журналістикознавець В. Й. Здоровега у підручнику «Теорія і методика журналістської творчості» зазначає: «Рецензія (від лат. *recensio* — розгляд) — один із найпоширеніших літературно-критичних жанрів, мета якого — аналіз, оцінювання художнього, мистецького, публіцистичного, наукового твору, зіставлення його з життям, а також розгляд порушених у творі суспільних проблем» [11].

Про написання рецензій (методика, структура, змістове наповнення тощо) можемо знайти інформацію в багатьох джерелах. У дослідженнях рецензії як специфічного виду літературно-критичної творчості зробили вагомий внесок В. Здоровега, О. Кузнєцова, М. Черпахова, А. Москаленко, В. Шкляр та ін., але аналіз цього документа в історичному розрізі ніхто з відомих фахівців видавничої справи не робив.

Мета. Отже, розглянемо методичні рекомендації та вимоги до написання рецензії в КПІ від 1949 року по 1975 рік, проаналізуємо надані рецензії на навчальні видання, які збереглися в Державному архіві м. Києва, з'ясуємо недоліки авторських оригіналів про які вказували фахівці-рецензенти.

Результати. Із плином часу змінювалися погляди на роль, функції, зміст і форму видань наукової літератури, яка «завжди зумовлена пізнавальним ідеалом певної доби», та виробленими у цю добу уявленнями про структуру та стиль наукового викладу. Усі ці зміни відображались у рецензіях професорсько-викладацького складу КПІ, тому метою статті є дослідження особливостей рецензування технічної навчальної літератури як одного з аспектів організації видавничої діяльності КПІ.

У фондах Державного архіву м. Києва збереглися матеріали на допомогу експертам, які заслуговують на окреме дослідження. Серед них — «Методичні вказівки рецензенту навчальної літератури» 1949 року, в яких зазначено, що рецензія має містити кваліфікований аналіз роботи, об'єктивну аргументовану оцінку, обґрунтовані рекомендації за такими аспектами: методичний рівень авторського оригіналу, використання новітньої літератури певної галузі, загальний аналіз його ідейно-політичної спрямованості, структури, стилю, мови; відповідність рукопису програмі дисципліни, назві й виду видання (навчальний посібник, конспект лекцій, монографія та ін.), чинним стандартам, нормам, технічним умовам; можливість використання у навчальному процесі однопрофільних вишів. Рецензент зразка 1949 року перевіряв доступність викладу матеріалу — чи не дублювала за змістом та темою (дисципліною, розділом) рецензована робота інші видання, акцентував увагу автора на допущених неточностях і помилках. Методичні вказівки давали змогу за потреби включати в рецензію інші відомості [12].

Рецензенти КПІ, опрацьовуючи рукописи навчальної літератури із суспільних дисциплін, крім відповідності матеріалу навчальній програмі, обов'язково звертали увагу на творчі здібності автора, наявність новітніх партійних документів, вимоги до викладання суспільних наук та рекомендацій до самостійної роботи. Під час рецензування робіт для студентів-іноземців, які навчалися разом із радянськими студентами, визначали специфіку майбутньої діяльності іноземних фахівців у себе на батьківщині, зазначали недоцільність випуску навчальної літератури із суспільних дисциплін (її видавали тільки для студентів підготовчих факультетів). Це зумовлювалося відмінністю в СРСР ідеологічних настанов «на винос» і для внутрішнього користування.

У «Методичних вказівках рецензенту навчальної літератури» наголошували на об'єктивність і принциповість зауважень та побажань, вони мали сприяти підвищенню ідейного, наукового, методичного рівня рукопису. Рецензент

надавав рекомендацію до видання, або у разі негативної оцінки обґрунтовував свої висновки із зазначенням сторінки, таблиці, рисунка, ілюстрації тощо. Визначений термін рецензування науково-навчальної літератури — не більше одного місяця від дня отримання рукопису [12].

Щоб забезпечити кваліфікований аналіз науково-навчальних видань, кожен рецензент КПІ обирав власний план побудови рецензії. Так, матеріали провідного спеціаліста з різання металів Н. І. Резнікова вперше підготували на кафедрі технології машинобудування 1940 року, але війна затримала випуск підручника. Тривала копітка робота, автор змінював і доповнював матеріал результатами нових досліджень. Визначаючи якість рукопису «Учение о резании металлов», рецензент у своїй оцінці ґрунтувався на досягненнях науки і техніки, відповідності навчальній програмі курсу (програми розробляв кожний виш самостійно, оскільки єдиної для всіх, затвердженої державою, на той час ще не існувало). У рецензії зазначено, що після кожного розділу автор подавав систематизовані, обґрунтовані оригінальні теоретичні та найважливіші експериментальні дані, виділені в тексті та надруковані петитом. За змістом підручник відповідав вимогам до навчальних видань, був найкращим із усіх виданих до нього (станом на кінець 1940-х років), тому рецензент запропонував видати тиражем 15 тисяч примірників — для користування не тільки студентам, а й інженерам, котрі працювали в галузі холодового оброблення металів. Надрукували підручник тільки 1947 року [2, с. 17–19].

Особливу увагу рецензент приділив відмінностям підручника «Учение о резании металлов» від попередніх, де переважно викладали лише результати проведених експериментальних досліджень: в одних — систематизували, узагальнювали та аналізували поданий матеріал, в інших — теоретичні питання або не розглядали, або згадували побічно і фрагментарно.

У 1949 році рецензенти навчальних видань КПІ мали вже стандартизований зразок написання рецензії, де вказували прізвище, ім'я, по-батькові автора або авторів, назву, обсяг видання, кількість креслень, таблиць, діаграм та ін. Обов'язковим елементом рецензії віднині стала теза про секретність матеріалів, а також відомості про незавершені експерименти чи офіційно недозволені до опублікування експериментальні дані. У дослідній роботі не дозволяли подавати відомості, які складали державну таємницю та не підлягали оприлюдненню. За розголос державної таємниці автори та рецензенти несли відповідальність згідно з указом Президії Верховної Ради від 09.06.1949 р. [3, с. 19].

Рецензент розглядав допущені помилки та зазначав способи їх виправлення, авторам пропонував рекомендації до поліпшення рукопису. Так, надана рецензія 1950 р. кандидата технічних наук, доцента С. О. Картавова на рукопис

«Изготовление гладких конических калибров» автора І. С. Фальковського містила зауваження до великої кількості описок, неузгодженості слів у реченнях (рід, число, відмінок), неточностей у кресленнях та математичних формулах. Наприклад: калібр-втулку називали то калібром-кільцем, то калібром-втулкою; на с. 8 «мікрометр з допуском 0,01», а на с. 13 йшлося про «мікрометр с припуском 0,02»; на с. 9 вказано літери, яких немає на рисунку, тому порушено логіку між кресленнями і текстом. Рецензент виявив помилки в підрахунках через не дотримання ГОСТ 3458–46 та ГОСТ 2940–45 «Чертежи в машиностроении», де в формулі одну величину позначено різними літерами, невірно вказано назви втулок, місце маркування, не пронумеровано рисунки. Рецензент рекомендував автору відредагувати текст, виправити недоліки і лише після цього видати великим тиражем [4, с. 25].

Оцінка рукопису «Графическое изображение свойств деталей машин» автора І. С. Павловського рецензентом професором С. С. Рудником 1950 року містить ґрунтовний аналіз ілюстративного матеріалу. Як зазначено в рецензії, роботу простої деталі подано довгою формулою цифрами, літерами, крапками, комами, дефісами, знаками множення та ін., що значно награло текст. Так, наприклад: рух шпинделя подано безсистемною формулою із 40 знаків, виникає плутанина в технологічних ознаках деталей, таблиць, пояснення сформульовано нечітко, у тексті наявність граматичних помилок. Рецензент надав рекомендації до зменшення обсягу рукопису в цілому та окремих його розділів, зазначив, за рахунок чого можна раціонально скоротити обсяг — приміром, вилучити рисунки, без яких можна обійтись. Тому авторіві рекомендували переробити текст, подати в логічній послідовності, пояснити приклади [4, с. 34].

На рецензування до КПІ надходили рукописи з інших вищих технічних навчальних закладів, про що свідчать фонди Київського державного архіву. Так 1967 року, Ульяновський політехнічний інститут запропонував до друку методичні вказівки «Технология машиностроения. Металлорезальные станки и инструменты», які відповідали дипломному проекту інженерних спеціальностей. Рецензію надали анонімно, вона мала зауваження тільки до посилань на літературні джерела, рецензент навів фахові поради та запропонував надрукувати методичні вказівки в кількості 200 примірників [5, с. 1].

Також фахівці КПІ рецензували рукопис «Организація самостійної роботи студентів» Новосибірського інженерно-будівельного інституту ім. В. Куйбишева (обсягом 40 с.) авторів Ф. Бурцева та І. В. Єрмакова. У розділі «Робота з книгою» визначено основне завдання вищої школи — навчити студента самостійно працювати з підручником. Зазначалось, що «перш ніж працювати з навчальною літературою, необхідно в ній орієнтуватися, тобто прочитати

титули, прізвище автора, рік та місце видання, ознайомитися з передмовою та анотацією, побіжно переглянути креслення, рисунки, діаграми, виділити основний матеріал». Досить ретельно рецензенти перевірили основні положення, посилання на використані джерела, тому що автори орієнтувались на стандарти, які вже не були чинними [8, с. 12].

Наведемо лише кілька прикладів з архівних джерел, коли науковці КПІ виступали членами редакційних колегій, надавали відгуки та рецензії на рукописи майбутніх наукових і навчальних видань. Так, у рецензії 1969 року на навчальний посібник професора П. Р. Родіна «Проектирование и производство режущего инструмента» обсягом 352 с. (164 ілюстрацій) відзначено наявність наочного матеріалу, аналітичних та графічних схем. Посібник рекомендували для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Технологія машинобудування, металорізальних верстатів та інструментів», оскільки на початок 1970 років він був найкращим з-поміж виданих [7].

Рецензування — справа складна, копітка і дуже відповідальна. Рецензент не лише відзначав все позитивне і негативне, а й допомагав доопрацювати рукопис, виправити помилки тощо. Рецензія на навчальний посібник «Инженерна графіка» за редакцією

Н. С. Грекової містить інформацію про співмірність обсягу структурних одиниць, обсяг рукопису в цілому та окремих його розділів. Зазначалось, що загалом структуру навчального посібника витримано, але з тексту рукопису слід вилучити частину матеріалу, який стосувався предмету «Нарисна геометрія». Рецензент рекомендував додати до навчального посібника доопрацьований та розширений матеріал з альбома авторки «Чтение и детализирование сборочных чертежей радиотехнических изделий», який не мав аналогів та використовувався з 1971 року як навчальний посібник для студентів радіотехнічних спеціальностей [9, с. 5–9].

Наукову і методичну активність виявляли також студенти КПІ — це можна вважати унікальним явищем у підготовці навчальної літератури 1971–1972 років. Прочитаний викладачами спеціальний курс «Технология машиностроения», студенти В. О. Ярошенко,

Е. В. Кияниця та В. П. Приходько уклали в конспект лекцій обсягом 286 с., який був призначений для студентів і викладачів кафедри машинобудування. Рецензенти надали зауваження щодо тексту: перевантаженість заголовками, порушена нумерація рисунків та ілюстрацій, наявність стилістичних та орфографічних помилок [6, с. 25].

До рецензування навчальних видань у КПІ ставилися надзвичайно відповідально. Наприклад, при підготовці до друку 1974 року третього видання навчального посібника

І. В. Манцетової, Д. Ю. Маянц, К. К. Ляшевич та ін. «Проекционное черчение со сборником задач» завдяки заувагам рецензентів автори поліпшили якість видання, а саме поділили задачі на групи, для кожної з них сформулювали умови задач; доопрацювали таблиці для самостійної роботи студентів вечірньої та заочної форм навчання. Рецензенти враховували особливості апарату видання, його призначення, дотримання вимог нормативних документів, джерел літератури та посилань [10, с. 41]. У рецензії на методичні розробки для студентів-заочників «Основы художественного конструирования» рецензенти рекомендували подати у додатках тлумачення слів для спеціальності художнього конструювання — це назви кольорів, типи композицій, художньо-конструктивний аналіз тощо [10, с. 3].

Зауважимо, що редакційні колеги та рецензенти середини сімдесятих років минулого століття (1975 р.) підходили до відбору навчальних видань, орієнтуючись не лише на науковість, повноту і новизну викладеного матеріалу, а й зважаючи на ідеологічні настанови СРСР. У відгуку на україномовний навчальний посібник (не збереглась назва в архівних документах) авторів О. В. Фольти та Р. І. Смолинського (тираж 2200 примірників) йшлося про те, що він не задовольняв потреби вищих навчальних закладів України, зокрема КПІ, де викладання велося російською мовою. Студентам надавалася рекомендація «по крихтах відбирати навчальний матеріал з різноманітних джерел науково-популярної та технічної літератури, періодичних видань та вузьковідомчих нормативних документів, який відповідав програмі курсу, затвердженій Міністерством вищої освіти СРСР». І попри те, що аналогічних навчальних видань у країні не було, навчальний процес забезпечували за рахунок інших видань, наявних в інституті [10, с. 3].

Висновки. Аналіз архівних матеріалів досліджуваного періоду засвідчив, що рецензування навчальних видань в КПІ, було і залишається обов'язковим елементом підготовки до видання навчальної літератури. Рецензенти для авторів — теоретиків і практиків, дослідників та експериментаторів, заглиблених у предмет, котрі часом не виконували вимог до оформлення навчальної літератури — не лише присікливі критики, а й кваліфіковані порадики. Завдяки праці рецензентів навчальні видання Київської політехніки відповідали науковим і методичним вимогам, виклад матеріалу ґрунтувався на законах логіки, точності, причинно-наслідкових зв'язках, дотриманні правил, положень, означень, теорем тощо. У своїй роботі рецензенти орієнтувалися не так на ідеологічні настанови секретності, як на сприйняття матеріалу підручників і навчальних посібників — основного джерела знань для опанування студентами, котрі мали засвоювати матеріал, а не продиратись крізь хащі помилок й неточностей.

Таким чином, написання рецензій — це свого роду мистецтво, яке вимагає від фахівця глибоких знань за тематикою рукопису і методики викладання того чи іншого матеріалу, чинних стандартів і нормативних документів, останніх публікацій з дисципліни та актуальної галузевої інформації.

У перспективі дальші розвідки у цьому науковому напрямі можуть бути окремою темою дослідження, що прислужиться майбутнім викладачам і фахівцям у підготовці рецензій і редакційних висновків, редакторам-практикам.

Література:

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — Київ : Ірпінь : ВТР «Перун», 2005. — 1218 с. — ISBN 966-569-013-2.
2. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 12, сп. 121. — 20 с.
3. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 12, сп. 175. — 19 с.
3. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 12, сп. 254. — 59 с.
4. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 18, сп. 37. — 50 с.
5. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 18, сп. 134. — 42 с.
6. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 18, сп. 91. — 18 с.
7. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 21, сп. 154. — 19 с.
8. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 21, сп. 169. — 39 с.
9. *Держархів* м. Києва, ф. р. 308, оп. 21, сп. 185. — 44 с.
10. *Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості* : підруч. / В. Здоровега. — 2-ге вид., перероб. і допов. — Львів : ПАІС, 2004. — 268 с.
11. *Методичні вказівки рецензенту навчальної літератури*. — Київ : Вид-во КПІ, 1949. — 2 с.

УДК 007:304:002

Поберезьська Г. Г.,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування
Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету
України «КПІ»*

ОСОБЛИВОСТІ ПИСЕМНОГО ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ В РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено аналіз особливостей писемного ділового спілкування, комунікативних можливостей тексту як одиниці писемного ділового мовлення, видів текстів службових документів, які створюються в результаті управлінської діяльності